

GAZDASÁG

Dr. Lentner Csaba

Az agrárfinanszírozás aktuális kérdései Magyarországon

A magyar agrárszektor napjainkban súlyos válságát éli át. A folyamat a nyolcvanas évek derekán már egyértelműen mutatta aggasztó jeleit, majd a 90-es évek elejétől alkalmazott agrárválság-terápia – a kisparaszti gazdaságok dominanciáját fetisizáló kormányzati ideológia –, továbbá az import-export liberalizmus érvényre juttatásának módszere a „versenyeztetés” kiprovokálása – pedig végképp padlóra tette az ágazatot.

Folyamatos piaci térvésztes, korszerűtlen termelési szerkezet, erősen orientált álló- és forgóalapok, szűkített újratermelési folyamatok, akut tőkehiány, tulajdonosi bizonytalanság, egyszóval teljes káosz és koncepció nélküli jóváírás – ez jellemzi 1994. év végén a magyar mezőgazdaságot.

Az 1990-es és az 1994-es parlamenti választások felcsillantott agrárius reményei után az ágazat végképp magára maradt.

A tőkehiány enyhítése, az ágazat biológiai – termelési alapjaihoz illeszkedő hitelezési rendszer azonban némiképp jó alapot adhatna egy korszerű termelési szerkezet létrehozásához, a jelenlegi szűkített újratermelési folyamatok szerény, de szelektív expanziójához, amivel már mind a hazai, mind a külföldi piacokon a versenyképességét visszaszerelhetné a magyar mezőgazdaság, azonban az ágazat több évtizedes mostoha kezelése a potenciális lehetőségek körét eleve behatárolja.

Az elemzés a magyar agrárszektor pénzügyi – hitelezési helyzetét vizsgálja a piaci viszonyok megjelenésétől napjainkig.

1. Az agrárszektor finanszírozásának áttekintése az 1968-as új gazdasági mechanizmus bevezetésétől napjainkig

A magyar mezőgazdaságban végbemenő privatizációs-átalakulási folyamatok bázisán a rendszerhez optimálisan illeszthető finanszírozási modell kialakítása a közeljövőben egyre égetőbb feladatként jelentkezik, ugyanis az agrárszektor speciális igényeit kielégíteni képes hitelezési gyakorlat és intézményi rendszer ma Magyarországon nem létezik.

Az átalakulás nagy kérdése, hogyan illeszkedhet a mezőgazdaság a piaci erők által koordinált mechanizmusba. A tulajdonreform központi kérdése az agrárágazatnak, de az egész társadalomnak is, ugyanakkor egymásra utaltságukat bizonyítandó „a tulajdon, az ár, a támogatás és a finanszírozás kérdései összefüggő rendszert alkotnak”. (5) Az előbbrelépés csak az egyes résztényezők eredményes kombinációján múlhat. Így a „belső megújulás szükségessége nem feledtetheti a mezőgazdaságot körülvevő külső környezet, mindenekelőtt a piaci és pénzügyi feltételek jelentőségét. Ezek anomáliái derékba törhetik az előrevivő folyamatok kialakulását”. (14)

A jelenlegi elégtelen színvonalú és tartalmú hitelezési gyakorlattól való elmozdulásban lényeges szempont lehet az agrárfinanszírozási rendszer közelmúltbeli – 3 évtizedes – tételes elemzése.

2. Az agrárfinanszírozás főbb tapasztalatainak elemzése 1968-tól 1989-ig a nemzetgazdasági monetáris folyamatok tükrében

„Az 1968-ban bevezetett gazdasági reform a tőkeáramlást, a hitelezést illetően elválasztotta egymástól a gazdálkodó egységek rövid és hosszú távú döntéseit. Míg a folyó termelés tekintetében a vállalatok

nagyobb önállóságot kaptak, addig a fejlesztési célú döntéseknél a hierarchikus kapcsolatok továbbra is meghatározóak maradtak”. (3)

Az agrárágazatra is vonatkozó alapkoncepció szerint az árak és az adók, a különféle egyéb szabályozók csak akkora mértékben teheték függetlenné a vállalatokat, forrásaik csak akkora mértékben képződhetnek, hogy azok beruházásaiknál a központi szervek által befolyásolt banktól, hitelezési politikától és az állami támogatásoktól függték. Így biztosítható volt, hogy a gazdálkodó egységek fejlődése a gazdaságpolitikai elképzelésekben szereplő célkitűzések irányába haladjon, hiszen hitelhez, támogatásokhoz mindenekelőtt a központilag is preferált naturális célokhoz kapcsolódva lehetett hozzájutni.

„Az egyszerű újratermelés és felhalmozás, más oldalról a rövid lejáratú alkalmazkodási és struktúraváltozási döntések éles különválasztása tehát az indirekt irányítási modell kulcskérdése”. (3)

Az említett finanszírozási szisztémáknak viszont állandó gondot okozott az állóeszköz-fenntartás, műszaki fejlesztés és beruházás, valamint a tartós és átmeneti forgóeszköz igény elválasztása.

Az egyszintű bankrendszerben a hitelkibocsátás és a hiteleosztás a központilag meghatározott keretek szerint történt. A beruházásra szánt hitelből első lépésben elkülönítették a központi célokhoz szükséges kereteket, majd a maradék ágazati felosztásra került.

„A bankhitelezési gyakorlat elsődleges mozgatója nem a jövedelmezőségen alapuló tőkeáramlás kiváltása és kikényszerítése volt, hanem az egymástól mesterségesen elkülönített részpiacokra áramló vásárlóerő közvetlen (direkt) szabályozása, a gazdasági egységek rövidtávú működését biztosító pénzellátás, továbbá a központi fejlesztési szándékok megvalósításának hitellel történő elősegítése.” /12/ Ez pedig nemcsak a hitelezés mozgásterét szűkítette, hanem a hitel kihelyezésének a hatékony tevékenységek finanszírozását elősegítő szerepét is

háttérbe szorította, vagyis rontotta az összgazdasági tőke hatékonyságát, a tőkebefektetést elváltasztotta a jövedelmezőségtől.

A 80-as évek végéig bezárólag elmondható, hogy a banki hitelek a magyar gazdaságban csak viszonylag kis hányadban vettek részt a gazdálkodó egységek finanszírozásában, de mivel a hitelvolumen a vállalatok 2/5-énél koncentráltabb volt, mégis komoly szerepe volt a hitel-feltevő szervezetek életében. Ugyanakkor a pénzügyi rendszer hatékony működése a megfelelő tőke allokáció, tőkeáramlás, a gazdaság fejlődése szempontjából is alapvető fontosságú. Végül is a természetes célkitűzéseknek alárendelt hitelezési rendszer ellentmondásai következtében, később pedig a monetáris restriktív első hullámának tapasztalatai nyomán mind világosabb lett, hogy a bank és finanszírozási rendszer is átalakításra szorul és fokozatosan ki kell építeni a hazai tőkepiacot. (bővebben: 9)

A kétszintű bankrendszer létrejöttét követően döntően az MNB a monetáris irányítás különféle eszközeivel – jegybanki tartalék előírása, refinanszírozási korlátok, kamatláb-politika; folyószámlahitelek, értékpapír-műveletek – gyakorol befolyást a kereskedelmi bankokra, amelyek 1987 az agrárszektor finanszírozását (is) végzik.

A kétszintű bankrendszer létrejötte nem a szerves fejlődés eredménye volt, de maga az időpont is kritikusan mondható. Az átalakított bankrendszer működéséhez nem kapcsolódott az állami költségvetés és a központi tervezés gyakorlatának módosulása. Másrészt, az ismét elkerülhetetlen pénzsűkítő politika végrehajtása az újonnan formálódó bankszférára hárult. A hetvenes évtized végétől kibontakozó, az ország súlyos egyensúlyhiányait kezelni kívánó restriktív gazdaságpolitika egészen a nyolcvanas évek közepéig érvényesült. (bővebben: 21)

Az évtized közepén ezt a restriktív gazdaságpolitikát szakította meg – részben a korábbi évek sikereit túlértékelve – a gazdasági fejlődés felgyorsítását szorgalmazó keresletélénkítő politika. „Eredményét” – a magyar gazdaságban tapasztalható „ciklusos növekedés – külgazdasági

egyensúly” hullámszását, ellentmondásosságát – annak a gazdasági recesszióba torkollását a 90-es évek elején is tapasztaljuk. (bővebben: 7)

A nemzetgazdaság reál és monetáris folyamataiba ágyazott agrárágazat finanszírozása már 1987-ben problémákba ütközött. A kiváltók, az ágazat termelési-természeti sajátosságait mellőző normativitás. Ezért 1989-ben az igényekhez jobban igazodó külön pénzügyi konstrukciók kerültek kialakításra, így a kereskedelmi bankok normatív jegybanki pénzellátása mellett a mezőgazdaság tavaszi munkáinak finanszírozására „zöldhitel-keretet” hoztak létre. A hitelkeret odaítélésénél az MNB figyelembe vette a különböző bankok eltérő mezőgazdasági ügyfélkörét és az aszály sújtotta mezőgazdasági üzemek többlet hiteligényét. Az aszály miatt veszteségesé vált nagyüzemek legrászorultabbjai állami dotációhoz is hozzájutottak, ezen túlmenően egyedi elbírálás alapján mintegy 150–200 gazdaság, reális kilábalási program kidolgozása esetén, hitel vagy hitelkamat-törlesztési engedményt kaphatott.

A 80-as évek végén a mezőgazdasági felvásárláshoz szükséges pénzeszközök biztosítására az MNB hitel és váltókeretet különített el, ezen belül az utóbbinak volt nagyobb szerepe. Jelentős részben a váltókeret viszontleszámítolásával elégitették ki a felvásárlás pénzigényét. Így egészében nőtt az ágazat refinanszírozási hitelkerete. Az élelmiszertermelés kedvezőtlen forgóalap-ellátottsága javítására úgynevezett tőkepótló hitelakcióra került sor.

Gyakorlatilag az idényjellegű tevékenységet folytató lökészerű forgóeszköz-finanszírozási igényű ágazatok pályázhattak erre a hitel-fajtára. A tőkepótló akció keretében a korábbi rövid távú forgóeszköz-hitelek egy részét középtávú hitellé minősítették át. A szóban forgó átminősített hitelekért a vállalatoknak 1989-ben és 1990-ben csak a kamatokat kellett fizetniük, de az maximum 11,5% volt, ami viszont töredéke volt a korábbi kamatszintnek. Az alaptartozások törlesztését pedig csak 1991-ben kellett megkezdeni. Ugyanakkor a rövid lejáratú

hitelek élelmiszertermeléséhez kapcsolódó része után kamatpreferenciát kaptak az érintett gazdálkodó egységek, ami a tőkepótló hitel esetében is megillette őket.

Az agrárágazat finanszírozásának javítására tett lépések csak enyhítettek a gondokon, de nem oldották meg a problémát, mint ahogyan összgazdasági szinten is az a kedvezőtlen helyzet ismétlődött meg, hogy a bankok rendelkezésére álló források tetemes részét az állami pénzügyi szféra szívta fel, amit részben a költségvetés, részben pedig az Állami Fejlesztési Intézet használt fel.

A kiéleződő pénzügyi egyensúlyi problémák ugyanis szükségessé tették a költségvetési pozíció javítását, a várható deficit lefaragását, ami a kereskedelmi bankok jegybanki szabályozásának szigorítását is maga után vonta. A hitelpolitika részbeni eredménytelenségét tükrözi, hogy a sorban állások volumene tovább növekedett. A monetáris irányítás ezúttal sem tudott a célkitűzései szerinti módon hatást gyakorolni a gazdálkodó szervezetekre, annak ellenére, hogy a beruházási- és forgóeszközhitel állomány is nőtt, jórészt az infláció miatti növekvő finanszírozási igény következtében a pénzhiány még fokozódott is 1989-ben. A gazdaságban, így az agrárgazdaságban is tovább éltek a kiküszöbölni kívánt egyensúlytalanságok, pénzügyi feszültségek.

„A jegybank olyan helyzetben tett kísérletet a kevésbé direkt szabályozási módszerek alkalmazására, amelyben lényegében a pénztulajdonosok változatlanul korábbi szerepeik csapdájában vergődtek. Az állami költségvetés nem tudott (valójában nem is akart) megszabadulni korábbi túlméretezett feladatvállalásainak kötelékéből. A pénz- és hitelpiacot ezen túlmenően továbbra is terhelték az MNB jegybanki szerepkörétől idegen feladatvállalásai. A bankok továbbra is „élvezhették” azt a védettséget, amit az eladósodott nagyvállalati ügyfélköröket óvó kormányzati magatartás eredményezett”. (20)

A bankrendszer kétszintűvé válása érdemi változást az agrárszektor finanszírozásában nem hozott. Az újonnan létrehozott kereskedelmi

bankok a megyeszékhelyeken kívül több vidéki városban is kirendeltségeket nyitottak. Az ágazat bizonytalan tulajdonosi viszonyai, piaci térvesztése és a jövedelemtermelő-képesség drasztikus csökkenése elriasztotta a bankokat az érdemi hozzáállástól, jóllehet a mezőgazdasági térségekben létrehozott bankfiókok létrehozásával a fő cél a vidéki megtakarítások allokációja (banki passzív üzletágak) és az újonnan létrejövő ipari, kereskedelmi és más terciér szektorbeli gazdasági társaságok, vállalkozások számlavezetése és finanszírozása volt, nem pedig újabb pénz pumpálása az egyébként is eladósodott mezőgazdasági üzemekbe.

A bankrendszer kétszínűvé válása után az OKHB lett a nagyüzemi mezőgazdaság és az élelmiszeripar fő finanszírozója, azonban sem a Kereskedelmi, sem az Agro, sem a Mezőbankok, sem az időközben gombamód elszaporodott takarékszövetkezetek a mezőgazdasági hitelezés piacgazdasági követelményeinek, de egyáltalán semmiféle magasabb színvonalat támaztó követelménynek nem tudtak és a mai napig sem tudnak megfelelni, sem a régi nagyüzemek, sem a kezdő mezőgazdasági vállalkozások tekintetében. Az elmúlt években többségükben a teljes pauperizálódás elől menekülő, kényszerből mezőgazdasági vállalkozóvá lett vidéki emberek vagy csoportos társulásaik jelentős hányada a banki hitelkihelyezés kívánalmainak nem tud megfelelni, így a bankok finanszírozási, de akár számlavezetési körébe nem kerültek az elmúlt évek során.

A kereskedelmi bankok párhuzamos terjeszkedési módja a vidéki térségekben átgondolatlan lépés volt, tekintve, hogy szolgáltatási skálájuk ugyanaz az univerzális banktípus, ahol az agrárhitelezés ráadásul háttérbe szorul. A bankfiókok ad hoc telepítése még azt a hátrányt is eredményezte, hogy a párhuzamosságból kifolyólag a forrásgyűjtési versenyben egymás kamatait túllicitálták, viszont így hiteldíjaik is megemelkedtek. Azon kevés mezőgazdasági vállalkozás, amely hitelhez jutott az elmúlt években a magas kamatfizetési díjakat mezőgazdasági tevékenységéből nem tudja kigazdálkodni. A legfőbb hiányossága

a jelenlegi mezőgazdasági hitelezési gyakorlatnak az, hogy megfelelő futamidejű, kamatozású hitelforrásokkal, sőt egyáltalán semmiféle átfogó koncepcionális mezőgazdasági hitelezési üzletpolitikával nem rendelkezik.

3. A mezőgazdasági üzemek gazdálkodásának pénzügyi körülményei és likviditási gondjai a 80-as évek végéig

A magyar gazdasági mechanizmus hatvanas évek végi reformja azt az alapkoncepciót követte, hogy az ár- és szabályozórendszer csak a gazdálkodó egységek folyamatos működését tegye lehetővé. Beruházásaik, fejlesztéseik véghezvitelére azonban már külső forrásra szorulanak.

A mezőgazdasági árrendszert is úgy alakították ki, hogy szükség legyen az agrártermelők támogatására.

Alapvető fontosságú azonban, hogy ez a támogatás a mesterséges jövedelem- és árviszonyok közepette nagyrészt nem azonos a Nyugat-Európában is folytatott agrárprotekciónizmus keretében folyósított támogatásokkal. A megtérülési követelmények figyelembe vételével a termelés korszerűsítését is lehetővé tevő nyugati szisztémával szemben a magyar egyszerűen a termelés fenntartását, létét szolgálta. (bővebben: 8)

„A támogatásokhoz, kedvezményekhez, beruházási forrásokhoz, hitelekhez csak „célirányosan” lehetett hozzájutni, mégpedig úgy, hogy a gazdaságok kapcsolódtak, igazodtak a központi elképzelésekhez, preferenciákhoz”. (9)

„Az inputok és az outputok, valamint az ajánlott beruházások árának piacától független meghatározásával, továbbá a hitelcélokat meghatározó hitelpolitikával a reform utáni gazdaságpolitika kifejezte, hogy nem a gazdasági élet központi irányításával akar szakítani, hanem csupán a termelési és beruházási tervek végrehajtásának eszközeit

változtatta meg. A gazdaságokat adott tervcélok helyett a mesterséges piac teremtette érdekek ösztönözték, hogy azt tegyék, amit az állam akar. A rendszer annyiban lett racionálisabb, hogy a tervet nem félelemből, hanem érdekeik miatt követik a termelők". (8)

Az agrárágazat előbbi pénzügyi-irányítási rendszere egészen a 80-as évekig fennmaradt, bár az évtizedfordulótól bizonyos változásokon ment keresztül. A 70-es évek végétől a gazdaság egészében csökkenni kezdtek a támogatások és ezt az agrárágazat sem kerülte el, az ágazat fajlagos támogatottsága (is) fokozatosan mérséklődött, (1. sz. táblázat), majd eközben átstrukturálódott.

1. sz. táblázat

Az agrártámogatások a termelési érték hányadában

	1975	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
A bruttó termelési érték %-ában	19,1	12,1	11,3	10,4	9,3	8,1	7,4	8,2
A nettó termelési érték %-ában	56,7	42,2	39,9	35,2	31,9	27,2	26,9	28,4

Forrás: Rott Nándor: A mezőgazdasági támogatások és hitelek alakulása az 1980-as években (AKI Bp., 1988.)

Az 1980-as évek első felében a mezőgazdasági vállalatok támogatási struktúrája lényegesen megváltozott. A beruházási támogatásoknak az összes támogatásokon belüli részaránya az 1980. évi 21,0%-ról az 1985. évi 8,6%-ra, a közvetett támogatásoké 28,1%-ról 16,6%-ra csökkent. E két támogatás, amely az évtized elején az összes támogatásnak mintegy felét tette ki, az 1980-as évek közepére a támogatások egynegyedére zsugorodott. Ennek megfelelően a harmadik alaptípusnak, az üzemviteli támogatásoknak a részaránya az összes támogatásnak a mintegy feléről csaknem a háromnegyedére növekedett. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a támogatások súlypontja a távlatosabb fejlesztési célkitűzésekről a rövid távú üzemviteli szférára helyeződött át.

„Az üzemviteli támogatásokon belül az árkiegészítések és az adóelengedés-adóvisszatartás részaránya növekedett nagymértékben 1980–1985 között. A termelési árkiegészítések csaknem háromszorosukra, az adóelengedések–visszatartások több, mint háromszorosukra emelkedtek, s ennek megfelelően az összes támogatásokon belüli részarányuk 6,0 illetve 1,9%-ról 19,5%-ra, illetve 6,7%-ra nőtt”. (12)

Az üzemviteli támogatások előtérbe kerülése egyben azt is jelentette, hogy a mezőgazdaságban az egyedi, időszakos jellegű, a nagyobb bajok ad hoc megakadályozását, az átmeneti gazdasági nehézségek át-hidalását szolgáló konstrukciók kerültek előtérbe. A tapasztalatok arra utaltak, hogy a szubvenciók mellett a mezőgazdaság finanszírozásában, hitelezésében is szélesedő teret kaptak a rövid távra szóló megoldások, a rövid lejáratú jelleg. Ez az adott körülmények között fellépő nehézségek tűzoltó jellegű megoldására utalt. A mezőgazdasági vállalatok pénzügyi sebezhetősége, likviditási gondjai mind erősebbé váltak, megkérdőjelezve az agrárágazat gazdálkodási feltételei között sokszor hosszabb távon jelentkező eredmény kivásárlásával számoló gondolkodás létjogosultságát.

Az agrárszférának nyújtott támogatások, az ágazat hitelezési rendszere, az érvényesülő ár- és költségviszonyok, a költségvetési kapcsolatok szoros összefüggésben állnak egymással. (bővebben: 12)

A mezőgazdasági hitelstruktúra fontos jellemzője, hogy a folyósított hitelek zöme, 85–90%-a rövid lejáratú, ugyanakkor az itt felhalmozott hitelállományban már csupán 20 százalék alatti részt képviselnek az ilyen időtávú kölcsönök a 80-as évek derekától. Leginkább a rövid távú hitelezést érintő monetáris restriktió hatásai nem véletlenül okoztak súlyos gondokat az agrárszekciónak.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek rövid lejáratú hitelfolyósításának összege az 1980-as évek első felében több, mint három és félszeresére emelkedett, miközben nettó árbevételük mindössze alig másfélszeresére nőtt. Következésképp a termelészövetkezetek termelésük

egyre nagyobb hányadát – ami 1985-ben a nettó árbevétel több mint egyharmadára ugrott – rövid lejáratú hitelből finanszírozták. A főképp közép- és hosszú lejáratú kölcsönökből álló ismert hitelállományok viszonylag alacsony szintjéből az a következtetés vonható le, hogy a magyar mezőgazdasági vállalatok eladósodása kismértékű, addig a rövid lejáratú hitelforgalom alakulása arra utal, hogy rejtett eladósodási folyamat ment végbe a hitel-igénybevételi kényszer formájában.

A termelési értékkel történő egybevetésnél talán még fontosabb a vállalatok látra szóló betéteihez való viszonyítás. Míg 1980-ban a rövid lejáratú betéteknek nem egészen háromszorosa volt a termelési hitelfolyósítás, 1985-ben már több, mint hatszorosa. Az a tény, hogy a betétek hatszorosára nőtt a hitelfolyósítások aránya, a vállalatok likviditásának könnyebb sebezhetőségére, tevékenységére utal.

Összességében: az agrárágazat likviditása viszonylag labilissá vált, a hitelfolyósítás szigorítása, zökkenő a gazdaságok jelentős hányadánál pénzügyi zavarokat okozott. A növekvő hitelfelvétel ugyanakkor az ágazat kiadásait is növelte, különösen, hogy a kamatterhek 1990-re számottevően megnöttek:

2. sz. táblázat

Havi átlagos kamatlábak (évi százalékban)

Megnevezés	1989			1990			
	III.	XII.	I.	III.	VI.	IX.	XII.
Éven belüli lejáratnál	19,0	22,3	24,8	25,7	28,6	30,1	32,1
Éven túli lejáratnál	18,3	20,3	18,5	19,8	23,9	27,2	27,5
Váltóeszámítolásnál	16,0	19,1	23,5	26,6	27,3	28,8	32,4

Forrás: MNB Statisztikai Főosztály egyedi adatközlése Bp., 1990.

A rövid lejáratú hiteleknel ugyanakkor csak elenyésző hányadát tette ki a forgóalap–megelőlegezési hitelek állománya. A mezőgazdasági üzemek jelentős hányada ugyanis már ahhoz sem rendelkezett elég erővel, hogy a termelés folyó kiadásainak fedezésére felvett kölcsönök mellett a hosszabb távú megoldást nyújtó forgóalap–feltöltést válassza.

A 80-as évek végére, a 90-es évek elejére tehát a szűkülő támogatások, emelkedő inputárak, növekvő költségvetési elvonások és az infláció következtében számottevően megnőtt a forgóalappal viszonylag szegényesen ellátott mezőgazdasági üzemek, főleg rövid távú hiteligénye. Ez nagyjából akkor következett be, amikor 1987-től kibontakozott a monetáris restrikciónak második hulláma.

Ez elsősorban a rövid távú hitelezés területén okozott problémákat, az épp erre a kölcsönfajta egyre inkább ráutalt agrárszektorban is súlyos zavarok keletkeztek. Az évközi termelési hitelfelvételben, a gazdálkodás finanszírozásában, a likviditásban kisebb–nagyobb zökkenők mutatkoztak.

A mezőgazdaságban felhasznált forgóeszközök a tenyészállatok kivételével más ágazatokhoz hasonlóan egy termelési ciklusban elhasználódnak. A gazdaságokban végzett különféle tevékenységeknek más–más a forgóeszköz–ciklusa, azok néha kiegyenlítik egymást, de folyamatos felhasználás is előfordulhat (pl. takarmányok). A pénzkidadás (költségek felmerülése) és a pénzbefolyás időbeli eltérése, a költségvetési befizetések üteme nagyban befolyásolta a gazdaságok finanszírozási igényét, hitelfelvételi megtakarítását.

A mezőgazdasági tevékenységnek jól körülhatárolható pénzkidadási–pénzbefolyási ritmusa alakult ki. Ennek hullámzását a nagyüzemekben végzett ipari, szolgáltatási melléktevékenység viszonylag kiegyensúlyozott pénzáramlása, vagy épp az agrártevékenység pénzfolyamatai-

val komplementer jellege enyhítheti, de nagyon sok esetben nem szünteti meg.

A gazdaságoknak az állattartásból aránylag egyenletes pénzbevétele származik, bár az e tevékenységhez szükséges takarmány számottevő (főleg saját előállítású) részét közvetlenül az aratás után bekészletezik vagy megvásárolják az üzemek.

A növénytermelés sokkal nagyobb hatással van a készletgazdálkodásra és a finanszírozás megszervezésére. A gazdaságoknak ugyanis az év első 6–8 hónapjában jóformán csak kiadásaik merülnek fel. Meg kell vásárolniuk a vetőmagot, a műtrágyát, munkabért kell fizetni, állni kell az egyre tetemesebb energia- és anyagköltségeket, elvégezni a talaj-előkészítést, sőt adóbefizetésre is sor kerül. Mindez akkora ráfordításokat követel, amelyek finanszírozása még viszonylag nagyobb állatállomány (és többé-kevésbé egyenletes árbevétel) mellett is alapvetően meghatározza a gazdaság egészének pénzügyi helyzetét. Majd a nyár végén és az ősz elején jelentkeznek csak az első komolyabb bevételek: a búza, a napraforgó, a cukorrépa, a kukorica értékesítéséből. Annak sem elhanyagolható a hatása, hogy az inputok áremelkedése általában az év elején következett be, vagyis a gazdaságok számára a kiadás azonnal jelentkezik, míg a dráguló inputok felhasználásával előállított termékek árbevétele csak a termelési ciklus végén, több hónap elteltével folyik be. (bővebben: 11)

A mezőgazdaság likviditási gondjait a 80-as évek végére az is növelte, hogy az agrártámogatások leépítése és az infláció mellett az inputokat beszállító vállalatok készletezési hajlandóságának csökkenése is többlet készletezési (finanszírozási) feladatot rótt az üzemekre. Így pl. a gépek és a műtrágya készletezési feladatait eredetileg az Agroker vállalatok látták el. Költségérzékenységük növekedésével azonban egyre kevésbé hajlandók erre, így a terhek egy részét a forgóalappal e célra sem rendelkező agrárüzemekre igyekeznek áthárítani.

A pénzkiadás és pénzbefolyás előbbi eltérése a likviditási helyzetre is hat. Vagyis a termelők jelentős hányadánál mintegy 5–7 hónapos termelési hitel igény jelentkezik.

Habár az előbbieken elmondottak ellenére a mezőgazdaságban az eladósodottság kisebb mértékű, mint más gazdasági ágazatokban (bővebben: 12), mégis egyre komolyabb likviditási gondok jelentkeztek. Ezek váltották ki már 1987/1988-ban és később is azokat a lépéseket, amelyek a mezőgazdasági hitelezés feszültségeit kívánták mérsékelni. Így bővítették a termelési hitel felvételi lehetőségét, ami azt a bizonyos 5–7 hónapos kölcsönigényt próbálja kielégíteni. Ez a hitelkeret azonban nem bizonyult elegendőnek.

A mezőgazdasági üzemek érdekképviseleti szervezete szerint ez csupán a tűzoltásra volt elegendő. A termelési hitelre ugyan kb. 6 hónapra lenne szüksége a gazdaságoknak, de azt csak 3 hónapos lejáráttal kaphatták meg. Bár rendszerint ezt újabb 3 hónapra meghosszabbították, ez a hitelezési gyakorlat azonban elbizonytalanította a mezőgazdasági szervezeteket.

4. A váltó alkalmazásának mezőgazdasági sajátosságai

A nagyvolumenű mezőgazdasági növényi termékkibocsátás értékesítésének biztosítására az MNB elkülönített felvásárlási hitel- és váltókeretet határozott meg. A felvásárlás viszonylag zökkenőmentes lebonyolítása ugyanis rendkívül lényeges, hiszen így biztosítható az élelmiszeripar alapanyag-ellátása és az ebből befolyó pénzből kezdhetik meg a gazdaságok az őszi munkákat, fizethetik vissza a rövid távú termelési hiteleiket.

„Magyarországon 1985-től vált újra lehetővé az MNB hitelmonopóliumát megtörő kereskedelmi hitel, illetve annak egy sajátos formája a váltó”.(6) A forgalmazás pénzkímélő módon való megoldása, a termékáramlás és a pénzáramlás szorosabb összekapcsolása érdekében az MNB ösztökélésére a kereskedelmi bankok a váltó alkalmazásának

kiterjesztésére szorították rá a gazdálkodó egységeket az agrárágazatban. Az élelmiszergazdaságban 1987-től indult meg a váltók kibocsátása, mégpedig felvásárlás bonyolításához kapcsolódva. A mezőgazdasági üzemek azonban idegenkedve fogadták a felvásárló szervezetektől kapott váltókat. Azokat nem forgatták tovább, hanem amint lehetett, leszámítoltatták őket a kereskedelmi bankoknál, amelyek 1987-ben korlátlan mértékben vállalkoztak is erre. 1988-tól kezdődően azonban a bankok már csak a hitelkeretek terhére számítolhatták le a számukra megállapított váltókereten felüli váltókat. A változás reneszánsza a 90-es évek elejére teljesen alábbhagyott az agrárágazatban.

A mezőgazdasági üzemek váltóval szembeni ellenérzését számos negatív tapasztalat is erősítette, ami viszont a mielőbbi készpénzzé tévés felé terelte őket. Így például néhány szervezet – Agrokerek, Áfor, Elektromos Művek – elzárkózott attól, hogy a nagyüzemek váltóval egyenlítsék ki gép-, üzemanyag- és energiaszámlájukat. Ezzel pedig épp a nyár végi betakarítást követő agrár pénzbevétel egyik legfontosabb – a korábban már érintett – funkciója vált lehetetlenné: az őszi munkák megkezdésének finanszírozása, a korábban felmerült termelési költségekre felvett hitelek visszafizetése. A kereskedelmi bankokhoz leszámítolásra benyújtott váltók terhére ugyanakkor általában az annak lejáratí idején belül esedékes hiteleket írták jóvá. Ez egyfelől korlátozta a szabad pénzfelhasználást, másfelől nemegyszer a hitelek határidő előtti törlesztését eredményezte, ami az amúgy is likviditási problémákkal küszködő gazdaságok helyzetét tovább nehezítette. Bár ez a gyakorlat megszűnt, a bizalmatlanság csak részben oszlott el. Az is feszültségeket okozott, hogy esetenként a váltó leszámítolásakor a benyújtóval szemben a kereskedelmi bank magasabb kamatlábat állapított meg, mint amekkorát a váltó kibocsátója térített. (bővebben: 10)

A váltó határidős ügyletek (bér, adó) lebonyolítására nem alkalmas fizetési eszköz. Már pedig jónéhány gazdaság további hitelfelvételre kényszerült, hogy előbbi kötelezettségeit teljesíteni tudja. A váltók forgatását kezdetben az is gátolta, hogy felvásárlók túl nagy értékű

váltókat állítottak ki, amelyek továbbforgatása nagyon megnehezült. Másfelől a kereskedelmi hitel, vagy inkább kölcsönös hitelnújtás más formái is egyre szélesebb teret kaptak. A pénzsűke, illetve a gazdálkodó egységek romló fizetőképessége, a sorbanállás volumenének ugrásszerű növekedése a kisebb–nagyobb természetes cserék számának szaporodásával járt. Ez utóbbiak kiszűrték a váltó elfogadásában rejlő – sokszor indokolatlan, de azért számos negatív tapasztalaton is alapuló – kockázatokat. Így a mezőgazdasági üzemek egymás közti forgalmában mind gyakrabban fordult elő, hogy például a későbbi gabonatermés átadásának ellenértékeként keveréktakarmányt szállítottak egymásnak; az eladott gép vételáraként valamilyen szolgáltatást nyújtottak; tárolási szerződés alapján műtrágyát adtak el, de azt csak a felhasználás után kellett kifizetni.

A kezdeti nehézségek után kétségtelenül sokat csiszolódott a váltóalkalmazás gyakorlata, de sohasem lett ellentmondásmentes. A mezőgazdasági üzemek úgy–ahogy megbékéltek azzal, hogy a felvásárló szervezetek (rövid távú hitel híján) az átadott termény egy részéért nem tudtak készpénzzel fizetni. Az FM Pénzügyi Főosztály egyedi adatközlése szerint 1990–ben az élelmiszeriparnak saját pénzeszközök felhasználásával történő áruátvételén felüli mezőgazdasági alapanyag-felvásárlása 2/3–át kellett váltóval, és egyharmadát kellett rövid távú hitel felvételével készpénzzel finanszírozni. Az MNB korábban azt is előírta, hogy a lejárat szerint milyen összetétele legyen a kibocsátott váltóknak. 1990–1991–ben inkább a váltók forgatására, a hosszabb lejáratú váltók kibocsátására próbált ösztönözni viszontleszámítolási politikájával. Az élelmiszeripari vállalatok igyekeztek kisebb értékű váltókat kibocsátani, amelyek forgatása könnyebben megoldható volt a mezőgazdasági üzemeknek.

A fizetési fegyelem romlása, a sorbanállás minden eddiginél kiterjedtebb volta, a termelési ritmushoz nem mindig igazodó váltólejárat miatt azonban a gazdálkodó egységek korántsem barátokoztak meg teljes mértékben a váltóval. Sőt, a 90–es évek elején újabb gondok je-

lentkeztek. A gazdálkodó szervezetek likviditási problémái, a kölcsönös tartozások szövevényes rendszere nemegyszer igen kockázatosabbá tette a váltó elfogadását. Hiszen annak lejáratakor egyáltalán nem biztos, hogy az eladó hozzájut áruja ellenértékéhez. Különösen, hogy az adott szabályozási körülmények között nemfizetés esetén a késedelmi kamatteher sokkal alacsonyabb, mint a hitelfelvétel, vagy a váltóéleszámítás költsége. Ezért az eladó sokszor nem szívesen fogadta el a vevője váltóját, illetve azt az ő beszállító partnere hasonló okokból ugyancsak bizalmatlanul kezelte. Így a váltókibocsátás és forgatás is megnehezült, (gyakorlatilag megszűnt). Ugyanebből az okból a kereskedelmi bankok váltóéleszámítása is kockázatosabbá vált. A kibocsátott váltókért vállalt banki kezesség díja is megemelkedett.

A felvásárló vállalatok igyekeztek hosszabb lejáratú váltókat kibocsátani – maximum 270 rediszkont kamatnapig, illetve 360 nap futamidőig terjedőket – hiszen az élelmiszeripari tevékenység termelési ciklusa is ezt kívánta meg. A mezőgazdasági és a feldolgozó szervezetek közti nézeteltérések állandó tárgya, hogy milyen legyen a váltó lejáratára. Az agrárüzemek természetesen a rövidebb lejáratú, megforgatott váltók leszámítását tette kedvezőbbé, mégis a fentiekben leírtak miatt igen erős volt a minél hamarabbi leszámítás igénye. Mindezekelőtt így volt ez a főleg növényi termékek értékesítésére kibocsátott felvásárlási váltók esetében, amelyeket könnyebb volt leszámíttatni, mint a normatív váltókat. Annyi még ide kívánczik, hogy sajátos módon a kereskedelmi bankok számára sem kedvező a váltók növekvő szerepe: váltóegyletekkel ugyanis nem lehet akkora banki jövedelem-szinthez jutni, mint a szokásos hitelezési tevékenység keretében. A gyakorlatban a kereskedelmi bankok is igyekeznek a felvásárló szervektől befogadott, leszámított váltóktól minél hamarabb megszabadulni.

Az MNB-hez rediszkontálásra benyújtott felvásárlási váltók között a forgatott váltó nagyon ritkán fordult elő, 1990-ben 5% alatt volt ezen váltók aránya. Tehát a kereskedelmi bankok az MNB-től kaptak

rediszkontálási keretek azonnali kitöltésére törekedtek, szinte versenyeztek egymással a más-más városokban lévő bankfiókjaik. A rediszkontálási kamatnapok eltérő kamatszázalékaiból esetlegesen realizálható többletnyereséget figyelmen kívül hagyták a leszámítolásra benyújtásnál.

1990-ben az MNB a felvásárlási váltók esetében gyakran élt a „nem kívánjuk viszontleszámítolni” jogával, mert a váltó adása, illetve rendelvényese is egyaránt kereskedelmi, felvásárlási szerv volt. Viszont a felvásárlási váltóval foglalkozó MNB paragrafusok egyértelművé tették, hogy az konkrétan mezőgazdasági termény elsődleges felvásárlására szolgálhat. Így például a megyékben elszaporodó gabonaforgalmi Kft-k és az Állami Gabonaforgalmi Vállalatok közötti „ügylet” nem a felvásárlási váltó kategóriába tartozik.

5. A mezőgazdasági üzemek likviditási jellemzői a 80-as évek végén

A mezőgazdasági üzemek likviditási helyezete természetesen nem volt egyforma. Működésük pénzügyi feltételei jelentősen eltértek egymástól. Sok függ a gazdaság termelési szerkezetétől, az alaptevékenységen kívüli profilok részarányától. A pénzügyi szabályozók szigorodása, a monetáris restrikció különböző módon érintette őket. A szezonális hiteligenység részbeni kielégítetlensége – a betakarítási, a nélkülözhetetlen termelési hitelek korlátozottsága – miatt a gazdaságok egy része komoly likviditási zavarokkal küszködött. Mindenekelőtt a kedvezőtlen adottságú vidékeken alakult ki súlyosabb helyzet. Az e térségekben található gazdaságoknál igen élesen mutatkozott meg a hitelezési rendszer adott működése és a mezőgazdasági sajátosságok kapcsolatának, valamint a mezőgazdaság romló önfinanszírozó képességének és jövedelmi helyzetének ellentmondásossága.

A mezőgazdasági termelők pénzügyi, likviditási helyzete meglehetősen differenciált. Érdemes közelebbről is áttekinteni, hogy ebből a

szempontból milyen gazdaságcsoportok különíthetők el egymástól a 80-as évek végén.

A mezőgazdasági nagyüzemek mintegy 18–20%-a nem vett fel rövid lejáratú hitelt. Ez a mintegy 250–300 üzem aközé a mintegy 400–500 gazdaság közé tartozott, amelyek pénzügyi helyzete stabil, likviditása jó. A mezőgazdasági termelők e csoportja jelentős mértékben függetlenedni tudott az alaptervekenységtől, az agrártermelés mellett komoly szerepet játszott tevékenységükben az élelmiszeripari és egyéb – sokszor ipari jellegű – kiegészítő profit.

A szóban forgó mezőgazdasági szervezetek viszonylag jó feltételek között, az átlagnál rátermettebb vezetés irányítása mellett tevékenykedtek. Folyamatosan arra törekedtek, hogy kibocsátásuk bővülésével forgóalapjukat is rendszeresen feltöltsék, ha kellett még tartalékokat is képeztek. Így a monetáris restriktió által kiváltott hatásoktól is elég nagy mértékben függetlenedni tudtak. Ugyanakkor ez az a gazdálkodói csoport, amelyik kiegyensúlyozott pénzügyi helyzetére támaszkodva adott esetben még a szigorúbb hitelezési, finanszírozási feltételek (pl. magas kamatok) miatti terheket is könnyebben elviselte.

A mezőgazdasági nagyüzemek egy másik, hozzávetőlegesen 600–650 gazdaságból álló csoportját azok az üzemek alkották, amelyek pénzügyi helyzete általában ugyan kielégítő, de nemegyszer már komolyabb nehézségekkel is szembe kell nézniük. Ebbe a csoportba évről-évre olyan gazdaságok is bekerültek, amelyek valamilyen oknál fogva (rendszerint egy beruházás sikertelensége következtében) „lecsúsztak” az előzőekben érintett üzemi körből. Beruházásaikat hitel-felvétellel finanszírozták. A forgóalap-feltöltésre az elmúlt években kisebb figyelmet fordítottak, így forgóalap-ellátottságuk közepes volt, folyamatosan rövid távú hitelekre szorultak. Emiatt az agrárágazatra nehezedő monetáris szigor már elevenbe vágóan érintette őket. Az ide tartozó gazdaságok úgymond elevickéltek az adott szabályozási közegeben, de jó néhány közülük nem bírta a terheket és fokozatosan

romlott a helyzete, ami a mezőgazdasági üzemek harmadik csoportjába való lesüllyedéséhez is vezetett.

E harmadik gazdaságcsoportba az a 250–300 szervezet tartozik, amelynek igen rossz a gazdasági és pénzügyi helyzete. A vezetési gondokon kívül az okozza nekik a legnagyobb problémát, hogy zömmel kedvezőtlen adottságú üzemek. Az aránylag rossz feltételek között folytatható agrártevékenység ellensúlyozására az adott térség gazdasági-társadalmi feltételei miatt a kiegészítő profilok kialakítására is korlátozottak a lehetőségek. Forgóalap-ellátottságuk gyenge. Épp ezeknek a gazdaságoknak lenne a legnagyobb szükségük rövid távú hitelekre, a beruházási kölcsönökről nem is beszélve. De egyben épp ezek azok a szervezetek, amelyek a szigorító feltételek között egyszerűen nem tudják felvenni a hiteleket: a megtérülési és kamat kondíciókat nem képesek vállalni. A monetáris restrikción is leginkább ezeket, a mindinkább leszakadó, reménytelen helyzetbe kerülő szervezeteket sújtotta. Az 1991. évi II. Tv. sokukat „letarolta”.

A mezőgazdaság hitelezésével összefüggő problémák is leggyakrabban az ebbe a csoportba tartozó gazdaságokkal, gyakorlatilag termelőszövetkezetekkel kapcsolatban merültek fel. A tsz-ek érdekképviseleti szervének számításai szerint 1990-ben a szövetkezetek rövid lejáratú hiteligenyeinek csak 65%-át elégítették ki a kereskedelmi bankok. Az elutasított kérelmek zöme a szóban forgó gazdaságokra esik, jórészt miattuk ilyen a hiteligeny kielégítettségi foka. A sorbanállásból is ezek a szervezetek vették ki leginkább a részüket, az általános forgalmi adó és a személyi jövedelemadó bevezetésével járó többlet finanszírozási szükségletet is ők tudták a legnehezebben kielégíteni.

A kormány 1990 közepén meghozott, a költségvetés pozícióját javítani szándékozó intézkedései is közletről érintették a kedvezőtlen adottságú üzemeket, hiszen támogatási pénzkeretüket lefaragták.

A nehéz pénzügyi körülmények között e mezőgazdasági egységek, de a viszonylag jobb (viszont romló) feltételek mellett gazdálkodó

termelők is megpróbálták ésszerűsíteni gazdálkodásukat, bár a takarékoság sok esetben újabb veszteségekhez vezet. Így visszafogták vásárlásaikat az ugrásszerűen megdrágult műtrágyákból, a keveréktakarmanyok előállítására is inkább maguk vállalkoztak.

A növekvő inputárak miatti költségemelkedés részbeni kivédésére egyre inkább célszerű saját készleteket tartani, ami egyben a technológiai folyamat egyenletességét is garantálja. Pl. a saját termésű gabona megtartására, készletezésére, a vásárolt tápokról való lemondásra és így a ráfordítások csökkentésére is érdemes vállalkozni.

Sajátos módon azonban az efféle takarékoságra is csak a nagyobb tőkeerővel rendelkező üzemek képesek, hiszen csak ezek tudják zökkenő nélkül vállalni a felmerülő többletkészletezési terheket, amelyek persze a későbbiekben megfelelő mértékben megtérülnek. Az első csoportba tartozó gazdaságok erre a feladatra akár hitel nélkül, a második csoportbeliek hitellel, a harmadik csoportban levők pedig sehogya, vagy nagyon ritkán tudtak vállalkozni már a 80-as évek végétől.

A tapasztalatok és várható folyamatok 1990-ben arra utaltak, hogy a mezőgazdasági üzemek finanszírozási helyzetének további általános nehezülése mellett a gazdaságok erősödő differenciálódása fog bekövetkezni, ami a hitelezési gyakorlatra is kihat. Néhány gazdaság több banknál is próbálkozott hitelfelvétellel, több helyen is nyitott számlát pénzügyei lebonyolítására és kölcsön reményében. A bankválasztás szabadsága kétségtelenül segítette a felvásárlási feladatok megoldásában, de a nagyobb gondokkal küszködő gazdaságok problémáit, a monetáris szigor hatásait nemigen tudta orvosolni. Azáltal viszont, hogy egy-egy gazdálkodó szerv több banknál is vezethetett, illetve nyitathat elszámolási számlát, a gazdasági tisztánlátást nagyban megnehezíti, másrészt így a fizetési fegyelem betartása, illetve betartatása szinte lehetetlenné vált. Az ún. „kijátszós trükkökkel” a mezőgazdasági nagyüzemek is egyre gyakrabban éltek, miszerint vásárlásaiknál olyan számlaszámot adtak meg, amelyről eleve tudták, hogy a szállító nem

tudja a megfelelő időben, illetve összegben követelését behajtani. A szükség törvényt szül

6. A fordulat éve – az 1990. évi monetáris politika hatása az agrárszektorra

Az 1990. évi monetáris politika céljai közt ismét a külső és belső egyensúlyi helyzet javítása, az infláció ütemének mérséklése szerepelt központi helyen. Az 1989-ben kialakított monetáris eszközrendszerben sem következett be lényegesebb változás. Az elképzelések szerint a jegybanki kamatpolitika szerepének kellett volna nőnie, miközben a nyíltpiaci műveletek köre kitágult volna.(13))

A rubel export csökkenése és a nem rubel export szokásos mértékű bővülése együtt az összes kivitel stagnálását eredményezte, ami lehetetlenné tette a gazdaság stagflációs állapotból való kitörését. 1989. év folyamán a rubelpiac beszűkülése egyre erősödött és ez a folyamat 1990 első felében – azóta is – már drámai méreteket öltött.

Az élelmiszergazdasági vállalatok forrásproblémáit jelentősen növelte, hogy a rubeles exportszállítást követő prompt incassot 60–110 napos dollár elszámolású fizetés váltotta fel. A bevételek több hónapos késése egyik főelőidézője volt a vertikális körbenállásnak.

Az élelmiszergazdaság működésének közgazdasági feltételeiben azonban igen fontos változások következtek be. Ezek egyik legfontosabb összetevője, hogy 1990 elejétől az agrárágazatban széles körben bevezetésre került a szabadárak rendszere.

Milyen folyamatok eredőjeként került sor erre a lépésre? Az agrártámogatások folyamatos leépítése, az adórendszer szigorítása következtében az élelmiszergazdaságra is nagy nyomás nehezedett a 80-as években. A mezőgazdaság ipari beszállítóinak árai már a korábbi években szabadabbá váltak. A gépipar, a vegyipar árainak felszabadítására a költségvetés terheit mérséklő támogatás leépítés következte-

ben került sor. Így az inflációs költségek könnyebb továbbhárítására nyílt lehetőség, ami többek között a mezőgazdaságban csapódott le. Természetesen a gazdaságvezetés nem hagyta teljesen sorsára az agrárágazatot. Amikor az agrárágazat költségei megemelkedtek az előbbieket hatására, a szektor, a működőképességét fenntartó kompenzációban részesült. A szabályozási rendszer a szubvenciókon, árfolyampolitikán és exporttámogatások alakításán keresztül befolyást kívánt gyakorolni a mezőgazdaságra.

A mezőgazdasági árak fokozatos szabadárassá tételével az ágazat önállósodási, kormányzati bábáskodást mellőző tendenciái indulhattak meg. A szabadár gyakorlatilag áremelési lehetőséget jelent az agrárszféra számára, ami elméletileg bevétel növekedést eredményezhet. Ugyanakkor a gazdasági tisztánlátás, a támogatások leépítése mellett a költségvetési bevételek is emelkedhetnek, mert a magasabb árak, magasabb vállalati jövedelmeket eredményezhetnek. A rugalmasabb ármechanizmus bevezetésével végül is az élelmiszerpiacon nem következett be árrobbanás, mert 1990-től a fizetőképes kereslet drasztikusan visszaesett, így az elméleti fikciók romba dőltek.

1990-ben a hatósági ármegállapítás csak a termékek viszonylag szűk körében maradt fenn: mindössze a tejnek és az étkezési búzának maradt hatósági ára, a többi terméknél az ár a kereslet és a kínálat függvényében alakult és így létrejöhetett a termelői és fogyasztói árak együttmozgása.

A szabadáras termékekre megszűnt az áremelés végrehajtását megelőző főhatósági bejelentési kötelezettség. A termelők minimális jövedelmét biztosító garantált árrendszert vezettek be a szabadárassá váló termékek közül a kukoricára és a vágósertésre. Az élelmiszergazdasági outputok árfelszabadításával egyidejűleg néhány inputár is felszabadításra került, így pl. a műtrágyáé.

A takarmányképzéssel összefüggő költségek is megszűntek. Nőtt az ágazat által felhasznált energiahordozók és csomagolóanyagok ára,

valamint a szállítási díjtételek is megemelkedtek. Az élelmiszergazdasági cikkek árhatósági jogköréről 1990-től a Földművelésügyi Minisztérium dönt, mert az Árhivatal erről a jogáról lemondott.

1990-ben további változások következtek be a támogatási rendszerben is. A kormány a folyó termelési támogatás árasítása mellett annak fokozatos leépítését vette célba, ami inkább a drasztikus formában valósult meg, mint fokozatosan, mert míg 1990-ben termelési támogatások jogcímen 3566 millió Ft támogatást kapott a mezőgazdaság, addig 1991. évi rövidtávú elképzelések között szerepelt még az egyes nagy eszközigényű, lassú megtérülési idejű élelmiszergazdasági ágazatok támogatása, így a húshasznú tehénállomány növeléséé, az anyajuhállomány cseréjéé, valamint a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemek gyengébb földminőségből fakadó többletráfordításainak részbeni megtérítéséé. Mindkét esetben azonban nagyobb szerepet kívántak adni a szerkezetváltás előmozdításának és a hatékonyság fokozásának.

Az eladósodott mezőgazdasági nagyüzemek helyzetének stabilizálására önálló programot dolgozott ki a Németh-kormány. Csaknem kétszáz alacsony hatékonyságú és nagy adósságtömeget felhalmozott nagyüzem jövedelemtermelő képességének erősítésére egy adósságrendezési és szerkezet-átalakítási programot indítottak be 1990-ben. A programban való részvételre csak azok a gazdaságok pályázhattak, amelyeknek 1985 és 1988 átlagában a vagyon- és bérarányos jövedelmezősége nem haladta meg a 2%-ot.

A „sikerre való tekintettel” a tőkepótló hitel pályázatot 1990-ben is meghirdették, a mezőgazdasági termelésben lekötött tartós eszközök kialakult, indokolt szintje hiányzó forrásainak pótlására. Az igénybe vehető kölcsön lejáratára 5 év volt, ezen belül 2 év türelmi idővel.

A folyósításra kerülő közép lejáratú hitel 50%-át a kereskedelmi bank saját forrásukból fedezték, 50%-ára pedig a jegybank refinanszí-

rozási hitele nyújtott fedezetet. A tőkepótló hitelek után a gazdálkodó szervezetek 3% kamatkedvezményre jogosultak.

A hitel kamata: az MNB által refinanszírozott kölcsön esetében a jegybanki alapkamat + 1,5% marge, a kereskedelmi bank a saját forrásaiból finanszírozott tőkepótló hitel kamatát a bank forrásainak bekerülési költsége alapján saját maga határozta meg.

A tőkepótló hitelek kapcsán el kell mondani, hogy azok a viszonylag jó pénzügyi helyzetben lévő gazdaságoknak kedveztek.

Ez a bankoknak is jobban megfelelt, hiszen a pénzügyileg megbízható gazdaságok közül válogathatták ki a kedvezményezettet, és így hosszabb távra is megnyugtató pénzkihelyezést hajthattak végre. A keretből részesült gazdaságok viszony stabilizálhatták készletgazdálkodásukat, továbbá a folyamatos készletek finanszírozását sokkal könnyebben meg tudták oldani.

Az élelmiszergazdasági beruházások támogatási rendszere egyszerűbbé vált, az igénybe vehető források jogcímeinek száma és volumene csökkent. Mivel az élelmiszertermelés jövedelmezősége elmarad más ágazatok jövedelmi szintjétől, az itt képződő jövedelmet az átlagosnál továbbra is alacsonyabb adó terheli. Így az 1990. évi nyereség adójának mértéke 3 millió Ft-ig 35, e mérték felett pedig 40% volt. Így egyidejűleg 40%-ról 35%-ra mérséklődött az élelmiszertermelés után igénybe vehető adókedvezmény. Ezzel a mezőgazdasági szövetkezetek adóterhelése némileg mérséklődött 1990-ben, míg az állami gazdaságoké, vállalatoké az állami vagyon utáni részesedés bevezetése miatt kismértékben növekedett.

A különböző makrogazdasági feladatok, kényszerek 1990-ben sem tették lehetővé, hogy a monetáris politika szigorában változás következzen be. A monetáris restrikciónak következtében az élelmiszergazdaságban bekövetkezett rendkívüli feszültségek kezelé-

sére különféle pénzügyi és hitelezési megoldásokat dolgoztak ki. Ezek egyrésze már korábban is létezett, de néhány új elem is megjelent.

„Az egymástól eltérő körülmények és feltételek között tevékenykedő gazdálkodó egységeket nemegyszer sematikus kezelő jegybanki pénzszerűítő politika, a kamatok emelkedése, a támogatások leépítése és az infláció felgyorsulása különösen érzékenyen érintette az agrárágazatot. Az élelmiszergazdaság jövedelme nominálisan stagnált reálértékben csökkent.”(19)

Mivel az élelmiszertermelésben a jövedelmezőség szerényebb, mint a többi ágazatban, a magas hitelkamatok és a jövedelmezőség közötti feszültség e területen az átlagosnál is nagyobb. Külön gondot okoz a ráfordítások és a megtérülések időbeli eltérése a biológiai realizálási rítushoz kötődő sokszor nagyvolumenű szezonális áthidaló hiteligeny. Az is problematikus, hogy mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban, a forgótőke ellátottság viszonylag alacsony, ezért a magas kamatú nagyszámú hitelek felvétele bénítólag hat a gazdálkodásukra.

Az előbbiekből következően a monetáris és pénzügyi irányításnak figyelembe kell (kellett volna) venni az egész agrárágazat sajátosságait.

Az élelmiszergazdaság szezonális pénzigényének kielégítésére, a felvásárlás aránylag zökkenőmentes lebonyolítására az MNB 1991-ig a felvásárlási váltók refinanszírozására különített el összegeket. Elsősorban a mezőgazdaság tavaszi munkáinak finanszírozására az MNB 1990-ig biztosította az ún. zöldhitelek-keretet, ami féléves lejáratú volt, és a folyó termelés áthidaló jellegű finanszírozására volt hivatott.

A megemelkedett kamatszint által viszonylag alacsony rentabilitású élelmiszer-termelésben okozott feszültségek részbeni ellensúlyozására 1990-ben is fennmaradt azoknak a rövid lejáratú hiteleknek 3 százalékpontos kamatelengedése, amelyek az agrártermeléshez kapcsolódtak. (pl. az említett tőkepótló hiteleké)

Az MNB konvertibilis exportot finanszírozó konstrukciója 1993. I. negyedévéig létezett, ami a szállítást megelőzően lehetővé tette, hogy a gazdálkodó egységek kedvezményes kamatú kölcsönhöz jussanak. A folyósítás a kereskedelmi bankokon keresztül történt és olyan gazdasági szervezetek kaphatták, amelyek export értékesítési szerződésekkel rendelkeztek és amelyek mögött bankári garanciák, akkreditívek álltak. A kölcsönt az MNB refinanszírozta, amelynek mértéke a bankári biztosítékon szereplő, az exportszerződésben rögzített eladási ár legfeljebb 80%-a volt. Ezt a refinanszírozási hitelt az MNB maximum egy évre nyújtotta, de a tényleges lejárat a kiszállítás várható időpontjához igazodott. A kereskedelmi bankok 0,5 százalékpontos kamatrésszel megnövelték a refinanszírozási hiteleket, amelyeknek alapkamatai a konvertibilis devizák nemzetközi pénzpiacain (Libor, Fibor) irányadó kamatok voltak.

7. A mezőgazdasági hitelstruktúra elemzése, összehasonlító trendjei 1988-tól 1993 I–IX. hónapig és a levonható következtetések

A mezőgazdaság összes hitelállományán belül a mezőgazdaságnak folyósított részarány csökkenő tendenciát mutat, az 1988 évi 14%-ról 1993 I–IX. hónapjára 8%-kal apad le, miközben a társágazat élelmiszeriparban a hitelek részaránya nagyjából szinten marad. Ha abszolút értékben vizsgálom a kintlévő hitelek állományadatait, megállapítható, hogy a gazdasági válság mélyülésével, a gazdasági teljesítmények romlásával, nemzetgazdasági szinten a kihelyezett hitelek nagyságrendjei emelkedtek. Ugyancsak a 3. sz. táblázatból látható, hogy a nemzetgazdaságban a kintlévő hitelállomány 1992-ben az 1988 évi 81,4%-kal haladta meg. A mezőgazdaságban 1988 évet bázisul kezelve 1991-ben volt a legnagyobb hitelállomány 154,8%, ami 1992-re lényegesen lepadt, majd az 1993 szeptember 30-i állapot az 1988 évi szinttel egyező képet mutat. Megfigyelhető, hogy az élelmiszeripar trendje az össz-nemzetgazdasági szinthez hasonló. A mezőgazdaság a

súlyos válsága és szűkített újratermelési folyamatai ellenére jelentős adósságtehertől szabadult meg az utolsó két évben.

Az élelmiszergazdaság (100,0%) belső hitelstruktúráját vizsgálva, a 4. sz. táblázatból látható, hogy a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban azonos nagyságrendű hitelállomány volt kihelyezve 1988–1990 között. Ez az arány 1993-ra folyamatosan változott, mégpedig úgy, hogy az élelmiszergazdaságon belül a mezőgazdasági hitelek részaránya 39,5%-ra redukálódott. Az arányeltolódás lényegében az élelmiszeriparba kihelyezett hitelek vizsgált időszakban lévő szintentartásával (1990–1993), ugyanakkor a mezőgazdasági hitelállományok drasztikus csökkenésével magyarázható.

A hitelstruktúra hiteltípusonkénti vizsgálatánál (5. sz. táblázat) megfigyelhető, hogy a vizsgált időszakban a mezőgazdaságnak folyósított beruházási hitelek mind részarányukban – 29,4%-ról 9,1%-ra –, mind abszolút összegükben lecsökkentek. A beruházási hitelek csökkenése drasztikus a mezőgazdaságban, az 1993 szeptember 30-i állapot az 1988 december 31-i állományadatnak mindössze 39,6%-a. A kieső beruházási hitelvolument – egyúttal működőképességének és kamatfizetési kötelezettségének fenntartását –, az ágazat rövid lejáratú forgóeszköz-hitelek felvételével ellensúlyozza. Az élelmiszergazdaságon belül a mezőgazdasági éven belüli forgóeszköz-hitelek részaránya 1988-ban 13,5% volt, míg 1993 I–III. negyedévére a részarány 23%-ra emelkedett. Nyilván a forgóeszköz-hitelek dominanciája a mezőgazdaságban a kamatköltségek jelentős emelkedésével járt, ugyanis rövid lejáratú hitelekről lévén szó, normál pénzügyi kondíciójú banki források rendelkezésre bocsátásáról beszélhetünk, míg a beruházási hiteleknél a világbanki és más kiemelt állami érdekekhez kapcsolódó programok révén kedvezményes kamatozású hitelek is számításba jöhetnek. A mezőgazdasági közép- és hosszú lejáratú forgóeszköz-hitelek „haranggörbéje” a tőkepótló hitelek „lecsengésével” azt sejteti, hogy sem a kereskedelmi-, sem a jegybank 3–5 éves forrásokat nem tud az ágazat finanszírozására biztosítani.

Ha csak szigorúan a mezőgazdaság hitelstruktúra megoszlási viszonyait vizsgálom az 5. sz. táblázatból kiszámítható, hogy 1988-ban a beruházási-, továbbá közép- és hosszú lejáratú forgóeszköz-hitelek az össz mezőgazdasági hitel 73,5%-át tették ki, míg ez az arány kedvezőtlen irányba változott az eltelt 5 év alatt, így az 1993 szeptember 30-i állapot szerint már csak 41,7%-ot tesznek ki a mezőgazdaság megtérülési és jövedelmezőségi viszonyaihoz jobban illeszkedő hosszú lejáratú banki források. A kedvezőtlen tendencia folytatásának valószínűsége továbbra is fennáll. A későbbiekben vizsgálandó fejlett piacgazdaságok agrárfinanszírozási sajátosságai közül kiragadva a volt NSZK-t és összehasonlítva a magyar viszonyokkal, azt látjuk, hogy „fordított” állapot kontúrjai rajzolódnak ki. A mezőgazdasági hitelek összetételére ugyanis a közép- és hosszúlejáratú hitelek túlsúlya jellemző a németeknél. Az elmúlt 15 évben ez a hitelfajta – kis ingadozásokkal – 3/4-ét tette ki az összes hiteleknek. Ebből következik, hogy a hitelnövekményekből is hasonló magas aránnyal részesedtek. (A német adatok forrása: 17)

Az élelmiszeripar hitelstruktúrája összességében nyilván viszonylag jobb banki adósminősítési paramétereket produkálva eltérő struktúrát mutat. A relatíve alacsonyabb kamatozása, a jövedelmezőségi rátájához jobban illeszkedő beruházási hitelei abszolút értékben szinten maradtak, közép lejáratú forgóeszköz-hitelei 1989-től az 1988 évi szinthez képest megháromszorozódtak, míg a rövid lejáratú forgóeszköz-hitelek 1991-ről 1993-ra „mindössze” 30%-os hitelvolumen növekedését az élelmiszeripar okozza.

Ugyanakkor megállapítható, hogy folyótermelése finanszírozásához az élelmiszeripar kevésbé szorult rá a normál pénzügyi-kamatozású rövid lejáratú hitelek igénybevételére, mint a mezőgazdaság.

A vizsgált időszak folyósítási és törlesztési trendjét vizsgálva (6.sz. táblázat) elmondható, hogy a mezőgazdaságnak folyósított hitelek 1991-ig dinamikusan emelkedtek, majd 1992-ben az 1989 évinek

45,7%-ára csökkentek, sőt 1993 I–IX. hónapjában, az 1992 évvégi állapothoz képest újabb 43%-os csökkenés következett be. A folyósítás és a törlesztés szinkronja a vizsgált időszakban fennáll, ami a korábbi elemzésekkel összevetve azt jelenti, hogy a statikus évvégi hitelállományok ingadozása a folyósítások és törlesztések alakulásától függött. Ez rámutat arra is, hogy az ágazatban a termelésből olyan tiszta jövedelem többlet, amiből a hitelek kamatostól visszafizethetők lettek volna, ill. aminek a befektetett tőke után is kellett volna képződnie, nem keletkezett. Összességében 5 év alatt 667,4 milliárd Ft hitel került folyósításra, míg 647,2 milliárd Ft törlesztési kötelezettség lett teljesítve.

Az élelmiszeripari hitelek folyósítási és törlesztési trendjeit vizsgálva hasonló következtetés vonható le, mint a mezőgazdaságnál. 1991-ről 1992-re drasztikus megtorpanás figyelhető meg mind a folyósításban, mind a törlesztési kötelezettség alakulásában, ami gyakorlatilag a keleti piacok és a belföldi kereslet visszaesésének végleges és egyértelmű felismeréséből fakad. Az idősorokat vizsgálva ugyanakkor megállapítható, hogy a finanszírozó bankrendszer a piaci krízist késve reagálta le, ugyanis józan előrelátással már 1989 és 1990-ben is látható lett volna a krach, de a folyósított hitelek mennyiségi értéke 1991-ig dinamikusan emelkedett mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban úgy, hogy törlesztési értékek kb. 10 milliárd Ft-tal elmaradtak a folyósított hitelektől.

Az 1979-ben elkezdődött, majd a 80-as években felgyorsult infláció egyik fő vesztese a mezőgazdaság és az élelmiszeripar lett. A támogatások gyors ütemben leépültek, a hitelkamatok pedig meredeken emelkedtek. A banki passzív üzletágak forrásokhoz mind magasabb áron jutottak. Az élelmiszergazdasági ágazatok viszont a 30–40%-os kamatszintet mind nehezebben tudták kigazdálkodni, így elkezdődött a termelőalapok pótlás nélküli felélése. A vagyonszerzési folyamatot – tudatosan vagy tudat alatt – az egymással piaci versenyben – ügyfélszerzés, forráskihelyezés – álló bankok ismerték fel, jöllehet a lényegi dolgok egyrésze felett a felszínes adóvizsgálatokat végző kereskedelmi

bankok figyelme elsikkadt, mert a mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalatokkal való hitelkapcsolat-tartásukban a régi paternalista beidegződések erőteljesen hatottak. Ezzel ellentétben a kezdő, vagy a háztájiból a tömeges ártermelésre berendezkedni szándékozó vállalkozóktól pedig teljesíthetetlen garanciákat, fedezeteket követeltek.

A nagyüzemi mezőgazdasági körben a kellő körültekintést elmulasztó, felszínes adós- és fedezeti vizsgálatot végző kereskedelmi bankok a kihelyezett hiteleinek fedezete a 90-es évek elejétől kezdve egy leértékelődött, erodált vállalati vagyon lett, aminek a java „kimentődött”, így minőségi termékek előállítására, illetve ebből kifolyólag legalább az inputköltségeket megfinanszírozó árbevétel-tartalmú piaci megjelenésre reálisan egyre kisebb valószínűséggel pályázhat.

8. Az ágazat hitelképességének reprezentatív vizsgálata az ÁVÜ-höz tartozó állami gazdaságok és élelmiszeripari vállalatok tükrében

Az Állami Vagyonügynökséghez tartozó mezőgazdasági üzemek – 71 állami gazdaság és 117 élelmiszeripari vállalat – 1991 és 1992 évi mérlegadatai alapján a banki gyakorlatban használatos mutatók segítségével elemzem az ágazat hitel, illetve hitelezhető képességét, azzal a céllal, hogy a bankoknak az ágazattal kapcsolatos kockázati trendjét értékeljem.

A bank a hitel kihelyezésekor pénzügyi kockázattal járó kötelezettséget vállal. „A hitel nyújtása előtt és annak lejárat ideje alatt a pénzügyintézetnek megfelelően tájékozódnia kell a hitelfelvevő, illetve a kezes vagyoni viszonyairól, üzleti eredményeiről és várható fejlődéséről, a hitelkövetelést biztosító mellékkötelezettségek értékéről és érvényesíthetőségéről.”(16)

A pénzügyi kockázat mérlegelése során a bank alapvetően azt a gazdálkodó szervezetet tartja hitelképesnek, amely jövedelmező gaz-

dálkodást folytat, termékeinek realizálása biztos, fizetési kötelezettségeit rendszeresen teljesíti.

Az Állami Vagyonügynökséghez tartozó élelmiszergazdasági vállalatok pénzügyi mutatóit vizsgálva a kritikus 1991 és 1992 évekre elmondható, hogy a kiemelt mutatók azt a mélységű válságot, ami valójában végbement az ágazatban nem tükrözik (lásd a tanulmány elején I. fejezet), valójában csak halványan sejtetik. Az élelmiszeriparban például a tőkearányos eredményen kívül szinte valamennyi pénzügyi mutató kedvezőbb értéket mutat 1992-re, mint 1991-ben. A mezőgazdasági vállalatok esetében viszont a tendencia egyértelműen romló, bár a likviditási mutatók kapcsán el kell mondani, hogy azok egy szűkebb horizontú banki szemszögből nézve a vizsgált kör bontását minősítendő kedvezőek.

Az 1,8-as 1,5-ös likviditási mutatók szigorú világbankos nomenklatúrának is megfelelnének, viszont azt le kell szögezni, hogy az említett pénzügyi minősítők számításánál az inkurrens, immobil készletek levonását az adattartalom nem kellő mélysége miatt nem eszközölhettem. A mezőgazdaság hitelképes vagy hitelképtelen állapotát eldöntendő a konkrét számok mögött a minőségi tényezők értékelését is el kell végezni, így a pénzügyi helyzetet befolyásoló egyéb tényezőket; a vevők-szállítók futamidejének elemzését, a készletek forgási sebességét, a lejárt vevő és szállító állomány nagyságát, az elszámolási betétszámlákon megjelenő forgalom nagyságát, kiegyenlítettségét, a tárgyi eszközök korszerűségét, kihasználtságát. A háttér vizsgálódások során elengedhetetlen a mezőgazdaság jelenlegi és várható jövőbeli piaci helyzetének megítélése, így a beszerzések és eladások biztonsága, az export árbevétel részesedése és dinamikája, a piaci részesedés nagysága egyes áruk és országok piacán, az értékesítési irányok esetleges változásai, a termékek korszerűsége, minősége, élenjáró termékek aránya, versenyképessége, a vevőkör koncentrálttsága, ennek szélesítése és mezőgazdaság függősége a beszerzési forrásoktól. A minőségi tényezők utolsó, de nem elhanyagolható vizsgálódási területe a vezetési

színvonal, az ágazatot működtető management stratégiai törekvései. Az ágazatba történő forráskihelyezés pénzügyi kockázatát felmérő pénzügyi mutatószámok és minőségi tényezők tételes számbavételénél nem került felsorolásra a dolgok legfontosabbikja, alfája és omegája, a tulajdonviszonyok rendezettsége. Ez utóbbi nélkül az imént felsoroltak értelmezhetetlenek.

Tovább folytatva a mezőgazdasági folyamatokat minősítendő ÁVÜ-s ÁG-ok pénzügyi mutatóinak elemzését a katasztrófa jeleként értékelhető, hogy az ágazatban keletkező adózott eredmény és értékcsökkenés (Cash Flow) még a kamatfizetési kötelezettséget sem fedile, sőt mivel az adózott eredmény – előjelű, az 1992-re számított – 0,5-es kamatfedezettségi mutató értékelhetetlen, a tőkearányos jövedelem negatív, dologi eszközök (tárgyi eszközök és készletek) megtérülése pedig a nettó árbevételből nem biztosított. A befektetett eszközök fedezettsége 1991-ről 1992-re 12%-kal esett vissza, ami főként a tárgyi eszközök értéktelenedésével és a saját tőkerészét jelentő mérlegszerinti eredmény – ami gyakorlatilag veszteség – 100%-os megnövekedésével magyarázható. (8. sz. táblázat)

Bizonyítható, hogy egy-egy részjelenség vagy pénzügyi mutató kiemelésével mélyreható következtetések nem vonhatók le, de a leírtak alapján összességében kikövetkeztethető, hogy az ágazat válságát elsősorban értékesítési, piaci problémák okozzák.

A likviditási mutatószámok, melyek meglepően jó értéket mutatnak, a rövid lejáratú kötelezettségek változatlansága mellett a készletek, követelések és egyéb likvid aktívák 1,8 illetve 1,5-szeres arányban lefedik a rövid passzívákat. Ez röviden úgy jellemezhető, hogy a készletek zömét adó mezőgazdasági termények, termékek, állati termékek és állatok rendelkezésére álltak, készleten voltak, csak éppen felvevő piac, illetve annak fizetőképessége hiányzott. A mezőgazdasági üzemek pénztelenségének ez a fő oka.

9. Az agrárfinanszírozás és a Pénzügyi törvény összefüggéseinek dilemmái

A restriktió 1993-tól teljeskörűen és úgy tűnik végérvényesen megszüntette az élelmiszergazdaság sajátosságaihoz elfogadhatóan illeszkedő refinanszírozási lehetőségeket. A kereskedelmi bankok forráslehetőségei viszont nem felelnek meg az élelmiszergazdaság hiteligényeinek. A zömében ma is rövid lekötésű banki forrásokra támaszkodó hitelek alkalmatlanok a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés optimális (kamat, futamidő) megfinanszírozásához.

Az élelmiszergazdaság romló jövedelmi viszonyai alapvetően rányomták bélyegüket az agrárfinanszírozásra. A bankok agrárpartnereinek gazdasági megrendülése rendkívül kockázatosá tette a hitelezést. A pénzügyi törvény (18) pedig első számú prioritássá tette a hitelkihelyezések biztonságát.

A minősített – átlag alatti, kétes, rossz – kintlévőségek után szigorú tartalékolási kötelezettségek vannak. A tartalékokat likvid fedezetbe kell tartani, ami vagy készpénz, vagy azonnal készpénzzé tehető értékpapírt jelent. A likvid fedezetek átlaghozammal nem forgathatók és fiktív veszteséget eredményeznek a banknak. A minősített kintlévőségek után képzett kockázati céltartalék jelentős forrásokat köt le a pénzügyi intézeteknél. Például a mezőgazdasági ügyfelek mivel nagy ágazati kockázatot rejtenek magukban még akkor is csak átlag alatti minősítésű besorolást nyerhetnek, ha egyébként pontosan teljesítik banki kötelezettségeiket. A kereskedelmi bankok lejárt hitel-tőke konverziójának pedig gátat szab a törvény a szavatolótőke vonatkozásában, ugyanis a bank nem rendelkezhet saját szavatoló tőkéjének 15%-ánál nagyobb részesedéssel egy társaságon belül, illetve nem rendelkezhet a vállalkozás saját tőkéjének 50%-át meghaladó részesedéssel. A bank összes befektetése pedig nem haladhatja meg a szavatoló tőkéjének 100%-át, az összes befektetésre vonatkozó korlátozás alól a bankok kivonhatják azokat a kényszer befektetéseiket, amelyeket a veszteség

mérséklése, illetve elhárítása érdekében hitel-tőke konverzió révén eszközöltek. Ez a technikai megoldás azonban csak akkor érvényesíthető, ha a befektetés három évet meg nem haladóan van a bank tulajdonában. Tehát túl kell adnia a banknak a befektetésén, aminek rentábilis végrehajtása nagyon bizonytalan. Amennyiben a hitel-tőke konverzió után a bank 10%-ot meghaladó tulajdonos lesz, akkor pedig az a korlátozás lép hatályba, hogy a folyósítandó új hitel belső hitelnek minősül, amelynek jóváhagyása csak korlátok között történhet. (33.§) A hitel-tőke konverzió nyilván csak egy szükségmegoldás, ugyanis a már befektetéssé alakult, minősített, lejárt hitel, osztalékot a jelen és várható jövőbeni jövedelmi és pénzügyi viszonyok között nem nagy valószínűséggel fog termelni.

„Az élelemiszergazdaság helyzetének abszolút és relatív romlását jól mutatja, hogy a minősített hitelállomány a mezőgazdaságban 2,6-szeresére, az élelmiszeriparban 2,1-szeresére növekedett 1991-ről 1992-re (1 év alatt!), míg a teljes ügyfélkörben megkétszereződött. A minősített állományon belül pedig kedvezőtlen irányú arányeltolódás mutatkozik a kétes és rossz minőségű, magasabb tartalékképzési kötelezettséget indukáló követelések felé. (22)

A belső forrásbevonás kimerülésével reálértékben is megnőtt a termelés külső finanszírozásának igénye, ám ezzel ellentétes érvként hat a pénzügyintézetek biztonságos forráskihelyezése, ami a fent vázolt tendenciák mellett kiegészül még azzal is, hogy a mezőgazdaságban javában tart egy bizonytalan kimenetelű tulajdonosi, illetve tulajdonváltási reform. A tartósan rossz jövedelempozíciójú ügyfelekkel szemben a bankok nem tehetnek kivételt, mert ha esetlegesen állna is a rendelkezésükre kellő nagyságrendben olcsó forrás, akkor azt, ha a továbbra is alacsony kamattal adják tovább, nem képződik marge, azaz hitelezési veszteségre tesznek szert. A magas kamatú hitel azonban veszteségessé teheti a termelést és az adós nem tud fizetni.

Kielégítő megoldást, amely a bankok és a mezőgazdasági ügyfelek érdekeit egyaránt szolgálja, csak az hozhat, ha a mezőgazdaság és az élelmiszeripar tulajdonosi viszonyai rendeződnek, megindulhat a belső tartalékképzés és az ágazat elfoglalja teljesítményével arányos helyét. Ehhez a nemzetgazdaság ágazatai között belső jövedelem-átcsoportosítás szükséges, vagy pedig a központi támogatási politika újragondolása. Ha ezen két igen lényeges feltétel közül már az egyik megvalósul, akkor a mezőgazdaság egészét már jó, legalábbis a jelenleginél jobb adósnak tekintik a bankok. A következő lépés lehet azoknak a finanszírozási technikáknak a megtalálása, amelyek az ágazat jövedelmezőségét és megtérülési viszonyait figyelembe veszik.

10. Összegzés, főbb következtetések

Az elemzés alapján az a következtetés vonható le, hogy amennyiben néhány éven belül (1 maximum 3 év) nem oldódik meg a mezőgazdaság helyzetének áldatlan állapota, úgy az ágazatra teljes termelési-pénzügyi ellehetetlenülés vár. A közvetlen termelők önellátási szintjére degradálódhat teljesítményeiben az agrárszektor. Ez a nemkívánt állapot bekövetkezése a magyar nemzetgazdaság működőképességének felborulását eredményezheti.

A fő okot egyrészt a termelői-tulajdonosi anomáliákban, másrészt a jelenlegi banki-hitelezési gyakorlat elégtelen színvonalában, gyenge problémaérzékelésében látom. A kezdő vállalkozások elvértve jutnak hitelhez, a volt nagyüzemi vállalati kör pedig a reorganizáció és a pénzügyi adóskonzolidáció hosszadalmas, kétes kimenetelű gyötrelmeit éli át. Magasak a banki hitelek díjai, rövidek a kihelyezési futamidők, amely tényezők vagy eleve csírájában elfojtják, vagy a hitelhez jutást követően, a visszafizetés esedékességekor ellehetetlenítik a termelőket.

Az akut tőkehiány szűkített újratermelést tesz csak lehetővé az ágazatban, amennyiben ez a tendencia folytatódik 1–2 éven belül élelmiszerhiány is felléphet az országban.

A rossz agrárhelyzet – kiváltképp pénzügyi viszonyai – az ország 25 milliárd dolláros bruttó adósságállományának finanszírozhatatlanságát is előbb–utóbb kiváltja, ugyanis a mezőgazdaság, a korábbi húzóágazat, az egyre gyengülő exportteljesítményeivel nem képes kitermelni a külföldi adósságok kamatfizetési, résztörlesztési devizavolumenét, amelynek az elmúlt évtizedekben a döntő hányadát adta. Más alternatív devizabevétel-szerző ágazat a magyar nemzetgazdaságban pedig jelenleg nincs.

7. sz. táblázat

**Az ÁVÜ-höz tartozó élelmiszergazdasági vállalatok
pénzügyi mutatói 1991-1992 években**

Megnevezés	Mezőgazdaság		Élelmiszeripar	
	1991	1992	1991	1992
Gyorslikviditási	0,72	0,62	0,61	0,66
Likviditási	1,8	1,5	1,22	1,43
Kamatfedezettségi	0,4	-0,5	0,91	1,01
Dologi eszközök megtérülése	0,84	0,84	1,28	1,79
Tőkearányos eredmény jövedelmezőség %	-7,2	-17,4	-2,3	-3,7
Befektetett eszközök fedezettsége	1,28	1,16	1,05	1,02

Forrás: ÁVÜ-s adatokból saját számítások

3. sz. táblázat
**A mezőgazdaságnak és élelmiszeriparnak folyósított hitelek nemzetgazdasági
 részarányalakulásának összehasonlító trendjei (millió Ft)**

(időszakvégi állományadatok)

Megnevezés	1988	1989	1990	1991	1992	1993 I-IX. hó
Összes nemzetgazdasági hitelállomány	313.995	364.304	441.539	502.77	569.693	545.044
Vd%	100,0	116,0	140,6	159,9	181,4	173,6
Élelmiszeriparral lévő folyósított hitelállomány az össz-nemzetgazdasági hitelállomány %-ában	13,4	13,5	14,2	13,9	12,8	12,4
Vd%	100,0	116,4	148,9	165,0	173,2	159,2
Mezőgazdasági hitelállomány az össznemzet- gazdasági hitelállomány %-ában	14,0	13,0	13,3	13,5	7,9	8,0
Mezőgazdasági hitelek abszolút értékei millió Ft.-ban	43.883	47.572	58.696	67.927	44.780	43.822
Vd%	100,0	108,4	133,8	154,8	102,0	99,9

Forrás: MNB Számviteli Főosztályának egyedi adatközlése alapján saját számítások

4. sz. táblázat

Hitelek évvégi állományának alakulása

Megnevezés	1989	Vm%	1989	Vm%	1990	Vm%	1991	Vm%	1992	Vm%	1993 I–III. né.	Vm%
Mezőgazdaság	43,9		47,6	49,2	58,7	48,3	67,9	42,5	44,8	38,0	43,8	39,5
Vd%	100,0	51,0	108,4		133,7		154,7		102,1		99,8	
Élelmiszeripar	42,2	49,0	49,1	50,8	62,9	51,7	67,9	57,5	73,1	62,0	67,2	60,5
Vd%	100,0		116,4		149,1		165,2		137,2		159,2	
Élelmiszergazd. összesen	86,1		96,7		121,6		137,6		117,9		111,0	
Vd%	100,0	100,0	112,3		141,2		159,8		136,9		128,9	

Forrás: MNB Számviteli Főosztályának egyedi adatközlése alapján

5. sz. táblázat
Az élelmiszergazdaság hitelstruktúrája hiteltípusonként
1988-1993 I-IX. hó

Megnevezés	1988	Vm%	1989	Vm%	1990	Vm%	1991	Vm%	1992	Vm%	1993 I-IX. hó	Vm%
	mill.Ft		mill.Ft		mill.Ft		mill.Ft		mill.Ft		mill.Ft	
Mezőgazdaság												
beruházási hitelek	25.321	29,4	24.143	25,0	21.495	17,7	19.420	14,1	10.995	9,3	10.020	9,1
Közép- és hosszúlejratú forgó- eszközhitel	6.941	8,1	8.754	15,2	16.007	13,2	17.014	12,4	10.381	8,8	8.274	7,4
Even belüli forgóeszközhitel	11.621	13,5	14.675	9,0	21.194	17,4	31.493	22,9	23.404	19,8	25.528	23,0
Osszesen	43.883	51,0	47.572	49,2	58.696	48,3	67.927	49,4	44.780	38,0	43.822	39,5
x exp. előfinanszírozó h. Élelmiszeripar							x2.353		763		500	
Beruházási hitelek	13.923	16,2	14.757	15,2	14.711	12,1	13.568	9,8	15.530	13,2	12.764	11,5
Közép- és hosszúlejratú forgó- eszközhitel	3.449	4,0	10.240	10,6	11.092	9,1	9.635	7,0	11.515	9,7	9.924	8,9
Even belüli forgóeszközhitel	24.858	28,8	24.141	25,0	37.067	30,1	46.493	33,8	46.091	39,1	44.556	40,1
Osszesen	42.230	49,0	49.138	50,8	62.870	51,3	69.696	50,6	73.136	72,0	67.244	60,5
x exp. előfinanszírozó h. Élelmiszeripar mindösszesen	86.113	100,0	96.710	100,0	121.566	100,0	137.623	100,0	117.916	100,0	111.066	100,0

6. sz. táblázat

Élelmiszergazdasági hitelek folyósítási, törlesztési trendjének alakulása md Ft-ban

Megnevezés	1989	1990	1991	1992	1993 I-IX. hó
Mezőgazdasági hitelek					
• folyósítás	166,6	186,4	194,9	76,1	43,4
• törlesztés	162,9	177,6	185,1	83,0	38,6
Élelmiszeripari hitelek					
• folyósítás	211,2	212,5	243,6	161,1	87,2
• törlesztés	204,3	200,1	237,4	167,4	96,2

Forrás: MNB Számviteli Főosztályának egyedi adatközlése alapján

Felhasznált irodalom

1. A magyar vállalatok finanszírozási szerkezetének főbb jellemzői
GKI Kézirat, 1990. április
2. **Balogh Ádám – Kapitány Gabriella – Szajkó Pál:** A vidéki bankhálózat kialakításának szempontjai és javaslat egy korszerűbb megoldásra
AKI, 1992. Bp.
3. **Antal László – Várhegyi Éva:** Tőkeáramlás Magyarországon KJK.
Bp. 1987.
4. **Antal László – Surányi György:** A bankrendszer átalakításának előtörténte
Külgazdaság, 1987. 1. szám
5. **Botos Katalin – Rott Nándor:** Az agrárszektor és a monetáris politika
Bankszemle, 1989. 5. szám.
6. **Fábri Ervin:** Váltó és piac
Bankszemle, 1987. 1. szám.
7. Főbb nemzetgazdasági folyamatok 1989.
KSH Bp. 1990.
8. **Juhász Pál:** Zsákutcában van-e a magyar mezőgazdaság?
Medvetánc, 1988. 1. szám
9. **Lányi Kamilla:** A gazdasági növekedés és az export korlátai a magyar mezőgazdaságban
Külgazdaság, 1984. 8. szám
10. **Reich Lajos:** A váltó alkalmazása az élelmiszergazdaságban
Bankszemle, 1989, 1. szám
11. **Reke Barnabás:** A mezőgazdasági üzemek forgóeszköz finanszírozása
PSZ jegyzet, Bp. 1984.
12. **Rott Nándor:** A mezőgazdasági támogatások és hitelek alakulása az 1980-as években
AKI, Bp, 1988.

13. Monetáris politika

- Bankszemle, 1989. 11. szám
- 14. Pálovics Béláné:** Egyenlőség és piacérzékenység az árképzésben
AKI, Agrárreform 1-11. kötet, 1989.
- 15. Sipos Aladár – Halmai Péter:** Válaszúton az agrárpolitika
KJK Bp. 1988
- 16. Pénzüntézeti törvény**
MK. 1991. 132. szám
- 17. Szűcs Zoltánné – Tunyoginé Nachay V.:** Az agrárhitelezés intézményi rendszere néhány fejlett piacgazdaságban
Gazdálkodás, 1992. szept.
- 18. Szűcs István:** A jelzáloghitelezés intézményi rendszere
Gazdálkodás, 1993. 5. szám
- 19. Vági Ferenc:** A bruttó jövedelem csökkenése a mezőgazdasági vállalatokban 1967 és 1987 között
Közgazdasági Szemle, 1990. 1. szám.
- 20. Várhegyi Éva:** Kísérletek a pénzüpolitika korrekciójára
Világgazdaság, 1990. 21-22. szám
- 21. Várhegyi Éva:** A monetáris restrikció nehézségei
Bankszemle, 1988. 6. szám
- 22. Balogh Ádám – Kapitány Gabriella:** A vidéki bankhálózat kialakításának szempontjai és javaslat egy korszerűbb megoldásra
AKII Kézirat, 1982. Bp.